

загальний тон, магістральні напрями та генеральні параметри криміналізму суспільства. Останнє ж є таким процесом, який принципово неможливо повернути у «початкову точку»; можливо лише скорегувати та до певної міри елімінувати. З огляду на це, протидія політичній злочинності має ґрунтуватися на двох концептуальних передумо-

вах: безпосереднє зниження криміногенності політики через нейтралізацію (послаблення дії) відповідних факторів політичної злочинності та реалізація комплексної стратегії політичного антикриміналізму. Кожна з них з упевненістю може бути віднесена до перспективних напрямів подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті: Закон України від 09.04.2015 року № 314-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/314-19> (дата звернення: 26.09.2018).
2. Польська дискусія про героїзацію УПА. Тиждень. 2015. 24 квітня. URL: <http://tyzhden.ua/News/135004> (дата звернення: 20.09.2018).
3. Одінцева О.О. Цивілізований лобізм як форма боротьби з корупцією. Право України. 2006. № 6. С. 110–113.
4. Канадсько-український проект сприяння доброчесності. Підсумковий. URL: <https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwjPuPLCpPLJAhWrs3IKHR7GCXAQFggaMAA&url=http%3A%2F%2Fold.acrc.org.ua%2Ffile.bGg> (дата звернення: 10.11.2017).
5. Шурма вимагає негайного розслідування фактів «фальсифікації» Закону України. Вголос. 2015. 12 жовтня. URL: http://vgoles.com.ua/news/shurma_yumagaie_negaynogo_rozsliduvannya_faktiv_falsyfikatsii_zakonu_ukrainy_23741.html?print (дата звернення: 10.09.2018).
6. Бойко Н.М. Закон про місцеві вибори: від фальші до фальшування. Українська правда. 2015. 11 серпня. URL: <http://www.pravda.com.ua/articles/2015/08/11/7077462/?attempt=1> (дата звернення: 10.09.2018).
7. Текст закону про вибори народних депутатів України відрізняється від того, за який проголосувала Верховна Рада. URL: <http://www.telekritika.ua/verhovna-rada/2005-08-11/5213> (дата звернення: 10.09.2018).
8. Дорошенко А.В. Організована злочинність як фактор політичного процесу. Віче. 2000. № 10 (103). URL: <http://inter.criminology.opua.edu.ua/?p=1210> (дата звернення: 10.09.2018).
9. Попов Г.Х. О коррупции в постиндустриальном обществе. Наука и жизнь. 2010. № 3. С. 43–51.
10. Поклад В.И. Луганский сепаратизм глазами луганского социолога. Наукові праці: науково-методичний журнал. Вип. 250. Т. 262. Філософія. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2015. С. 103–105.

УДК 343.21

ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ВІЙСЬКОВІ ЗЛОЧИНИ

HISTORY OF THE BEGINNING AND DEVELOPMENT OF MILITARY CRIME LAW

Передерій В.В., студентка

*Навчально-науковий інститут права
Університету державної фіскальної служби України*

У статті розглядаються витоки та історія розвитку законодавства, яке передбачало кримінальну відповідальність за скоєння військових злочинів. Досліджується норми, які регулювали військове законодавство, починаючи від часів Київської Русі до прийняття Кримінального кодексу України 2001 року.

Ключові слова: військові злочини, кримінальна відповідальність, генеза законодавства, нормотворча практика, військовий юрист.

В статье рассматриваются истоки и история развития законодательства, которое предусматривало уголовную ответственность за совершение военных преступлений. Исследуются нормы, регулирующие военное законодательство, начиная со времен Киевской Руси до принятия Уголовного кодекса Украины 2001 года.

Ключевые слова: военные преступления, уголовная ответственность, генезис законодательства, нормотворческая практика, военный юрист.

In article the sources and the history of development of the legislation, which provided criminal liability for commission of war crimes, are considered. Known of history the fact that in Kievan Rus' all military operations were performed by so-called "princely team" the right to serve in which was given to free persons on conditions that determined the personal arrangement on the prince. Investigating further historical development of the military and criminal legislation, it is possible to claim that Peter I made the powerful contribution to his development. In the middle of the XIX century near the Code about punishments, I allocated such sources of criminal law as criminal laws of military and overland and sea departments, church and common law of foreigners. It is investigated the norms regulating the military legislation since times of Kievan Rus' before adoption of the Criminal code of Ukraine in 2001.

Key words: war crimes, criminal liability, genesis of the legislation, rule-making practice, military lawyer.

Сукупність джерел кримінального права України в історичній ретроспективі має різноплановість і кореляційну взаємозалежність військово-кримінального та безпосередньо кримінального права, що вказує на необхідність визначення в теорії кримінального права існування різноджерельності кримінального права України.

Дослідження витоку та історії розвитку законодавства, яке передбачає кримінальну відповідальність за скоєння військових злочинів, доцільно розпочати з XI ст., коли в збірнику законів Київської Русі «Руській Правді»

було передбачено в окремих статтях відповідальність за посягання на військовий правопорядок. Вимогою подальшого розвитку кримінального законодавства у воєнній сфері стала необхідність формування постійної і професійної армії.

Становлення військового кримінального законодавства в Україні після розпаду Київської Русі пов'язане із розвитком військового законодавства інших держав, під владою яких упродовж багатьох століть перебувало населення українських земель, зокрема Великого князівства

Литовського, Королівства Польського та Московського князівства, а пізніше і Російської імперії [1, с. 13].

Саме прийняттям першого Литовського Статуту на Віленському сеймі Великого князівства Литовського (1529 р.) вдалося регламентувати порядок виконання військової повинності і створити «основний закон» держави у сфері земської оборони. У II розділі цього документа під назвою «О обороне земской» в усіх трьох редакціях (1529, 1566, 1588) було передбачено відповідальність за ухилення від військової служби.

Вивчення історії розвитку Української держави у період XII – XVII ст. до моменту возз'єднання (8 січня 1649 р.) з «Московщиною» свідчить, що у розглядуваний період регулярної армії на території сучасної України не було. Тому й не було таких нормативно-правових актів, які передбачали б кримінальну відповідальність (у сучасному розумінні) за військові правопорушення.

Відомим з історії є факт, що в Київській Русі всі воєнні дії виконувала так звана «княжа дружина», право служити в якій надавалося вільним особам за умов, що визначалися особистою домовленістю з князем.

Військо не було виділено в самостійну організацію. Під час небезпеки кожен, хто здатний був тримати зброю, брав участь у захисті та активних бойових діях. Так тривало декілька сотень років.

Вперше постійні війська на території «всєя Русі» було засновано Іваном IV Грозним саме для зовнішньої охорони Московської держави, які отримали назву стрілецьких. Саме цей період ознаменувався зародженням перших військово-кримінальних правових актів, зокрема:

1) «Устав ратных, пушечных и других дел, касающихся воинской науки» (1621) – норми військово-кримінального характеру було розміщено в розділі «О статейной розписи пушкарей». Характеризувати ці правові норми можна як невизначені, погано структуровані, в яких було зроблено одну з перших спроб визначити дії, що називались військовими злочинами, та відповідний для того часу вид покарання за ці злочинні дії;

2) «Соборное уложение» царя Олексія Михайловича (1649) – у ньому було сформульовано не лише питання внутрішнього управління державою, але й зроблено перший розподіл злочинів «ратних людей» на групи (види). До першої групи можна віднести дії, які визначалися як військова зрада («сообщение неприятелю сведений о своей армии, переход на сторону неприятеля, сдача неприятелю города и т.п.»). До другої групи – злочини проти життя, здоров'я і гідності, заподіяння ратними людьми під час походів (убивства, звалтування, заподіяння тілесних ушкоджень тощо). Третьою групою були злочини проти майна місцевих жителів і товаришів (крадіжка, грабінництво, потрава, спустошення дворів і городів, захоплення хлібних запасів). Найпоширенішими покараннями за ці злочини були смертна кара (повішення, спалення, відрубання голови, утоплення тощо); «членовредительные» (відтин рук, ніг, вуха); тілесні (кнути і батоги) та інші покарання [2, с. 56–58].

Досліджуючи подальший історичний розвиток військово-кримінального законодавства, можна стверджувати, що вагомий внесок в його розвиток зробив Петро I. Значну увагу в контексті військових злочинів приділено «Воинскому уставу» (1716 р.), що складався з чотирьох частин. Саме частиною II було визначено норми військово-кримінального права. Це і був на той час військово-кримінальний кодекс під назвою «Артикул воинский с кратким толкованием» [2, с. 61]. Саме зазначена частина є військово-кримінальним кодексом, який складався з 24 глав і 209 артикулів із тлумаченням.

Досліджуючи історичні аспекти виникнення військово-кримінального законодавства, ще в 1948 році професор В.М. Чиквадзе стверджував, що цей нормативно-правовий акт того часу був самостійним, не запозиченим в

інших державах, самобутнім законом, який тісно був пов'язаний з усіма державними реформами того часу [2, с. 62]. Зазначимо, що велику увагу в цьому документі було надано вихованню жорсткої військової дисципліни і порядку в армії.

Діяв розглядуваний військово-кримінальний кодекс того часу майже 100 років, до появи «Полевого уголовного уложения» (1812 р.), і частково діяв (у мирний час) до видання «Военно-уголовного устава» (1839 р.).

Застосування «Воинского устава» було призначено для військовослужбовців та було поширене на загальні верстви населення. Із цього можна зробити попередній висновок, що на тому етапі розвитку військово-кримінального законодавства набуло ще одного суб'єкта визначених на той час злочинних дій – загального. Також було розширено перелік злочинних дій за рахунок тих, які раніше не вважались злочинними чи мали характер малозначних проступків. Усі злочини, визначені «Воинским уставом», поділялись на спеціальні військові злочини та загальні. До спеціальних військових злочинів віднесено сім основних груп, чим фактично було закладено основу системи військових злочинів, що простежується в чинному кримінальному законодавстві України.

У середині XIX ст. поряд з Уложенням про покарання виділяти такі джерела кримінального права, як кримінальні закони військово-сухопутного й морського відомств, церковні закони, а також звичаєве право іногородців [3, с. 329–331]. Крім того, побутує думка, що тогочасним джерелом кримінального права визнавався також судовий прецедент [4, с. 15].

Наприкінці XIX – на початку XX ст. у кримінальному праві все більше утверджується принцип “nullum crimen nulla poena sine lege” [5, с. 127]. У 1903 р. приймається «Кримінальне уложення», яке було основним, проте не єдиним джерелом кримінального права. Наприклад, М.Д. Сергієвський як джерело кримінального права в цей період пропонував розглядати кримінальне законодавство (Уложення про покарання кримінальні та виправні (1845 р.), Кримінальне уложення (1903 р.), Статут про покарання, що накладаються мировими судьями (1864 р.), військові статuti про покарання, каральні церковні закони, що застосовувалися церковно-судовою владою, тощо) та звичай, тобто юридичне правило, яке виникло раніше за законодавство та через вікову давнину отримало значення обов'язкової норми [6, с. 19–36].

Також М.Д. Сергієвський розрізняв два види звичаю як джерела кримінального права: 1) народний звичай у вузькому розумінні, тобто правило, вироблене та встановлене народом, крім писаного права; 2) судовий звичай, вироблений судовими установами, який є роз'ясненням закону та його поповненням у тому обсязі, у якому це допускається самим законом [6, с. 39].

М.С. Таганцев, на відміну від М.Д. Сергієвського, не схильний розглядати судову практику як джерело кримінального права, проте не абсолютизує значення Кримінального уложення 1903 р., вказуючи на такі джерела кримінального права, як звичай, Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р., закони, що встановлюють кримінальну відповідальність за окремі злочини, військово-кримінальні закони [7, с. 122–129, 168, 200–218].

Аналізуючи військово-кримінальне право, слід зазначити, що вперше в науці питання про джерела військово-кримінального права було розглянуто В.Д. Кузьміним-Караваєвим. Він виділяв основні й допоміжні джерела чинного військово-кримінального права. До основних джерел належали Військовий статут про покарання 1869 р. та Дисциплінарний статут 1869 р. До допоміжних джерел військово-кримінального права В.Д. Кузьмін-Караваєв відносив такі документи: «1) усі книги Зводу воєнних постанов 1869 р. та продовження до них; 2) Статuti (про військову повинність, військово-судовий, гарнізонної

служби та внутрішньої служби); 3) положення, інструкції й настанови, що не увійшли до Зводу військових постанов; 4) накази по військовому відомству та циркуляри головного штабу; 5) рішення Головного військового суду» [8, с. 114–151].

Під час Великої Вітчизняної війни основним джерелом кримінального права стає законодавство воєнного часу, яке комплексно регулювало суспільні відносини, зокрема й кримінально-правові. Часто в одному акті містилися норми трудового, адміністративного, кримінального, цивільного та інших галузей права (наприклад, Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про мобілізацію на період військового часу працездатного міського населення для праці на виробництві й будівництві» від 13 лютого 1942 р. тощо).

Ще одним етапом (у післявоєнний час) стало прийняття «Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік» (1958 р.), законів про кримінальну відповідальність за державні злочини, про кримінальну відповідальність за військові злочини (28 грудня 1958 р.), Кримінального кодексу УРСР (1960 р.), Основ кримінального законодавства Союзу РСР і республік (1991 р.).

Така орієнтація на нормативний акт повністю виключала можливість офіційного визнання судового прецеденту одним із джерел кримінального права. Разом з тим ця проблема актуалізувалася наявністю питання про правову природу керівних роз'яснень Пленуму Верховного Суду СРСР [4, с. 16].

Усупереч принципу «*nullum crimen nulla poena sine lege*» підзаконні акти в кримінальному законодавстві СРСР відіграли досить значну роль. Укази Президії Верховної Ради СРСР хоч і носили підзаконний характер, проте були широко розповсюдженими джерелами кримінального права, здійснюючи конкретизацію кримінального закону шляхом формулювань, які доповнюють його нормативні положення [9, с. 37].

Спробу законодавчо визначити коло джерел кримінального права було зроблено в «Основах кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік 1958 р. (ст. 2), згідно з якою коло актів кримінального законодавства обмежувалося самими Основами кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік, загальносоюзними законами, що встановлюють відповідальність за окремі злочини, кримінальними кодексами союзних республік. Проте ця спроба зазнала невдачі.

Розглядаючи питання щодо переліку джерел кримінального права, що існували під час дії Кримінального кодексу УРСР 1960 р., були «Основи кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік». Так, В.П. Коняхін пропонував додати, крім Кримінального кодексу УРСР 1960 р., укази Президії Верховної Ради СРСР, Кримінально-процесуальний кодекс УРСР і Виправно-трудолий кодекс УРСР, керівні роз'яснення Пленуму Верховного Суду СРСР [10, с. 7].

Своєю чергою І.І. Солодкін до складу радянського кримінального законодавства того часу пропонував додати загальносоюзні кримінальні закони та кримінальні закони окремих союзних республік. До загальносоюзних актів, на переконання вченого, належали такі: а) Основи кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік 1958 р.; б) Закон про кримінальну відповідальність за державні злочини 1958 р.; в) Закон про кримінальну відповідальність за військові злочини 1958 р.; г) окремі загальносоюзні кримінальні закони, які встановлювали відповідальність за інші (крім державних і військових) злочини, що посягали на інтереси СРСР (зокрема, окремі укази Президії Верховної Ради СРСР, наприклад, Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про відповідальність за приписки та інші викривлення звітності про виконання Планів» від 24 травня 1961 р., Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про посилення відповідальності за звалтування» від 15 лютого 1962 р. тощо); г) загальносоюзні за-

кони, які поряд з іншими нормами містили окремі норми кримінально-правового характеру (наприклад, Основи законодавства про судоустрій Союзу РСР, союзних та автономних республік 1958 р.) [11, с. 53–54].

За всієї неоднозначності радянської нормотворчої практики у сфері кримінального права слід констатувати, що в законодавстві того часу (зокрема, у ст. 2 Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік 1958 р.) допускалася наявність декількох нормативних правових актів, що належали до джерел кримінального права.

Так, серед радянських учених були спроби навіть викремлювати й розрізняти військово-кримінальні закони та кримінальні закони. Під військово-кримінальними законами слід розуміти систему норм про кримінальну відповідальність за злочинні посягання на військовий правопорядок [12, с. 225]. Так, В.М. Чхиквадзе до джерел радянського військово-кримінального права відносив лише нормативні правові акти: загальні для кримінального й військово-кримінального права та спеціальні, встановлені лише для військово-кримінального права. До загальних джерел радянського військово-кримінального права він відносив Конституцію СРСР, Закон СРСР «Про судоустрій Союзу РСР, союзних та автономних республік» від 19 серпня 1938 р., Основні засади кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік 1924 р., окремі законодавчі акти кримінально-правового характеру (наприклад, Закон СРСР «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів та кооперації та зміцнення громадської (соціалістичної) власності» від 7 серпня 1932 р.), кримінальні кодекси союзних республік. До спеціальних джерел військово-кримінального права В.М. Чхиквадзе відносив Військову присягу, Закон СРСР «Про загальний військовий обов'язок» від 1 вересня 1939 р., Положення про військові злочини від 27 липня 1927 р., укази Президії Верховної Ради СРСР (про внесення змін у військово-кримінальне законодавство), постанови Державного комітету оборони і Ради Міністрів СРСР, Статути Червоної Армії та Військово-морського флоту (дисциплінарний, гарнізонної служби, польовий і бойовий), накази народних комісарів оборони та Військово-морського флоту, міжнародні договори й угоди (Женевські та Гаазькі конвенції 1906 р., 1907 р.), постанови Пленуму Верховного Суду СРСР, накази, циркуляри та інструкції Міністерства юстиції СРСР, Генерального прокурора СРСР і начальників головних управлінь цих відомств [2, с. 28–32].

Однак наукові погляди В.М. Чхиквадзе в середині 1950-х рр. зазнали різкої критики, що пов'язувалося із закріпленням принципом про визнання єдиним джерелом кримінального (а отже, і військово-кримінального) права лише кримінального закону. Надалі вчений не застосовував категорію «джерело права» до військово-кримінального законодавства, а використовував термін «законодавство про військові злочини» [13, с. 63].

У наступний період військовими юристами досліджувалися лише питання радянського військово-кримінального законодавства. Категорія «джерело права» не застосовувалася до військово-кримінального законодавства, використовувався термін «законодавство про військові злочини». До останнього відносили такі акти:

1) Закон СРСР «Про кримінальну відповідальність за військові злочини» 1958 р.; 2) Закон СРСР «Про загальний військовий обов'язок»; 3) Основи кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік 1958 р.; 4) Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про підсудність кримінальних справ про злочини, вчинені особами, призваними у військово-будівельні загони Міністерства оборони СРСР» від 5 вересня 1955 р.; 5) Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про затвердження Положення про дисциплінарний батальйон у Збройних Силах СРСР» від 23 травня 1966 р.; 6) Військові статuti (дисциплінарний, внутріш-

ньої служби, гарнізонної та вартової служб, корабельної служби). Кримінальні кодекси союзних республік лише відтворювали положення законів СРСР про відповідальність за військові злочини [14].

Як результат у 2001 р. було прийнято сучасний Кримінальний кодекс України, який є певним чином унікальним нормативним правовим актом, що претендує на статус єдиного джерела кримінального права України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Карпенко М.І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): наук.-метод. посіб.; за заг. ред. В.К. Матвійчука. Х. Право, 2016. 316 с.
2. Чиквадзе В.М. Советское военно-уголовное право. М. Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, 1948. 452 с.
3. Спасович В.Д. Учебник уголовного права: в 2 т. СПб.: Тип. И. Огризко, 1863. Т. 1. 442 с.
4. Волков К.А. Судебный прецедент и его роль в регулировании уголовно-правовых отношений: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право». Дальневосточный юрид. ин-т МВД РФ. Иркутск, 2002. – 25 с.
5. Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Часть общая: в 2 т. Тула: Автограф, 2001. Т. 1. 800 с.
6. Сергиевский Н.Д. Русское уголовное право. Часть общая: пособие к лекциям. 3-е изд. СПб. Б. и., 1896. 441 с.
7. Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Часть общая: в 2 т. Тула: Автограф, 2001. Т. 1. 800 с.
8. Кузьмин-Караваев В.Д. Военно-уголовное право. Часть общая. СПб.: Тип. Санкт-Петербургской тюрьмы, 1895. 306 с.
9. Бибик О.Н. Источники уголовного права Российской Федерации: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право». Омская академия МВД РФ. Омск, 2005. 228 с.
10. Коныхин В.П. Нормы Общей части УК РСФСР: содержание, виды, функции: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право». ИГП АН СССР. М., 1985. 18 с.
11. Курс советского уголовного права. Часть общая: в 5 т. / отв. ред. Н.А. Беляев, М.Д. Шаргородский. Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1968–1981. Т. 1. 1968. 646 с.
12. Кузембаев О.С. Військово-кримінальне законодавство в системі джерел кримінального права України. Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15–16 травня 2015 р.). у 2 т. / відп. ред. М.В. Афанасьєва. О. Юридична література, 2015. Т. 2. С. 225.
13. Ермолович Я.Н. Источники военно-уголовного права Российской Федерации. Право в Вооруженных Силах. 2012. № 8. С. 58–67.
14. Ахметшин Х.М. Советское военно-уголовное законодательство: учеб. пособие. М.: ВПА, 1972. 94 с.